

82.09(430.2)

Արտասահմանյան գրականություն

ՖՐԻԴՐԻԽ ՇԻԼԵՐԻ ՄԱՀՎԱՆ ԱՌԵՂԾՎԱԾԸ Յ.Վ. ԳՅՈՒԹԵՒ «ՖԱՈՒՏ» ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Սիրվարդ *USԵՓԱՆՅԱՆ*

Բանալի բառեր: Արմին Ռիզի, Շիլլեր, ողբերգություն, անագրամ, Գյութե, մահվան առեղծված, Ֆաուտ, ակոնիտ, թունավորություն:

Ключевые слова: Армин Ризи, Шиллер, трагедия, анаграмма, Гете, тайна смерти, Фауст, аконит, отравление

Key words: Armin Rizi, Shiller, tragedy, anagram, Goethe, mystery of death, Faust, akonit, poisoning

С. Степанян ТАЙНА СМЕРТИ Ф. ШИЛЛЕРА В ТРАГЕДИИ «ФАУСТ» ГЕТЕ

Резюме

В основе данной статьи положено раскрытие швейцарским ученым Армин Ризи тайны смерти одного из основателей немецкой классической литературы Ф. Шиллера в трагедии «Фауст» Гете. При расшифровании новых анаграммических структур Ризи расскрывает во второй части трагедии «Фауст» историю убийства Шиллера. Шиллер был отравлен. В данной статье научно подчеркивается **малчание** Гете. На основе этого выявлена необходимость исследовать Гете как человека в аспекте трагичности для новых литературоведческих, историко-политических исследований.

S. Stepanian

THE MYSTERY OF F. SHILLER'S DEATH IN GOETHE'S <>FAUST>> TRAGEDY

Summary

This article discusses disclosure of Swiss scientist Armin Rizi about the mystery of the German poet - F. Shiller's death in Goethe's «Faust» tragedy. Decoding the new anagram structures Rizides closed Shiller's murder in «Faust» tragedy. Shiller was poisoned. In this artikel is stressed scintifically the silence of Goethe. Based on this it is identified the necessity to explore Goethe as a human in the tragic aspect for the new literal, historic-political researches.

Սույն հոդվածի հիմքում ընկած է գերմանական դասական գրականության հիմնադիրներից Ֆ. Շիլլերի մահվան առեղծվածի՝ շվեյցարացի զիտնական Արմին Ռիզիի բացահայտումը Յ.Վ. Գյութեի «Ֆաուտ» ողբերգության մեջ: Անագրամային նոր կառուցների վերծանումով Ռիզին ողբերգության երկրորդ մասում հայտնաբերում է Շիլլերի սպանության պատմությունը: Բանաստեղծին թունավորել էին: Սույն հոդվածում զիտականորոն կարենուիմ է Գյութեի լուսպատճենը: Այս առումով հիմնադիրի գյութե մարդու ուսումնասիրումը ողբերգականության տևանկյունից՝ գրականագիտական, պատմաքաղաքական ուսումնասիրությունների նոր փուլ սկսելու:

Գերմանական դասական գրականության հիմնադիրներից ֆրիդրիխ Շիլլերի մահվան առեղծվածը սկիզբ էր առել նրա անսպասենի վախճանի հետ կապված հասարակական շշուկներից: Այդ օրերի իր հիշողություններում Շիլլերը նոյնիսկ չի ակնարկում առողջական խնդիրների մասին: Ընդհակառակը՝ նա անհանգստանում էր միայն Գյութեի համար, որն այդ ժամանակ հիմանդ էր: Պաշտոնական տվյալներով Շիլլերը մահացել է 1805թ. մայիսի 9-ին տուբերկուլոզից ու թաղվնի վայմարի հին ընդհանուր՝ հասարակ ու աղքատ մարդկանց գերեզմանոցում: Բանաստեղծի մահից քանի քանի տարի անց, երբ Վայմարի քաղաքապետը իրավունք ստացավ Շիլլերին տեղափոխել Վայմարի դուքսների դամբարան, պարզվեց որ քանի դամբարան հանված գանգերից են ոչ մեկը քիչ կամ քիչ քննության համաձայն չեր պատկանում Շիլլերին: Ենթադրաբար դրանցից ամենամեծը տեղափոխվեցին նոր գերեզման, որն էլ առ այսօր տասնյակ հազարամբ այցելուների ու երկրպագուների համար մնում է որպես սրբավայր: Ենտապայում Շիլլերի հարնականությամբ թաղեցին նաև Յ.Վ. Գյութենի՝ զնահատելով նրանց ընկերությունն ու մեծ բարեկամությունը: Նշենք, որ այս երկու գրողների կապն ունի արդիական հնչնդություն: Երբ 1998թ. Վայմարում Գյութեի և Շիլլերի արևմտական գերեզման նամակների վերաբարականական մեծ ծրագիր, հայտնաբերվեցին հարյուրամբ նոր նամակներ, որոնց ուսումնասիրությամբ զբաղվում են գերմանացի և այլազգի շատ գրականագետներ ու փիլիսոփաներ¹: Գերմանագետ փիլիսոփա Ուուլֆենբեր Զաֆրանսկին (ծնվ. 1945թ.), որը դարի ամենամեծ խնդիրը համարում է համաշխարհայնացումը, Գյութեի և Շիլլերի արդիականացումը համարում է ժամանակի կարենուագույն պահանջներից մեկը: Այդ նպատակին է ծառայում նրա «Գյութե» և Շիլլեր Մի ընկերության պատմություն» գիրքը: Բնականաբար բազմաթիվ հետազոտությունների նյութ են դառնում նաև Շիլլերի մահվան հետ կապված տարբեր հակասական միտումներ: 20-րդ դարի գերմանացի քիչ Ավգուստ ֆոն Վորոնովը հանրությանը ներկայացրեց

¹ Stein` Kerscheid G. /üellers N./ Richter E. Sechs unbekannte Briefe Goethes, Goethe Jahrbuch, Verlag Hermann Böhl aus Nachfolger Weimar, 20012, Band 119, S.183: Այսուհետու՝ Goethe Jahrbuch 2002:

Ծիլենքի՝ իբր իրական գանգը: 2007թ. Ենայի նու Ինստիտուտի համալսարանների քժիշկ պրոֆեսորները ուսումնասիրելով այս երկու գանգերը, հայտարարեցին, որ դրանցից ոչ մեկը չի պատկանում Ծիլենքին: Այսպիսով մնում էր միայն հավատալ այն գրույցին, որ Գյոյթեն, որ նոյնիսկ չէր մասնակցել Ծիլենքի հուղարկավորությանը/Գյոյթեն լնդիանրապես չէր հաճախում թաղման արարողություններ/, Ծիլենքի գանգը թաղել էր Վայմարի իր տան այգում: Այուամենայնիվ այդ ընթացքում չէր պակասում Ծիլենքի զերենգման այցելող երկրպագուների քանակը: Գյուղեն նու ի հայտ չզար ծշմարտությունը, եթե չի հաջու 2011թ. շվեյցարացի գիտնական Արմին Ռիգիի »Գյոյթենի կողը նու Ծիլենքի սպանությունը «Ֆառուս II»-ում» բացահայտումը՝ Գյոյթենի նու Ծիլենքի ողջ ժառանգությունը նորովի ուսումնասիրելու պահանջով: Գիտնականին հետաքրքրել ու կասկածի տեղիք էին տվել որոշ հանգամանքներ: Առաջին՝ ինչո՞ւ է Գյոյթենն «Ֆառուս»-ի երկրորդ մասը գրել առաջին մասը լույս տեսնելուց քան տարի հետո նու երկրորդ՝ որն է Գյոյթենի կտակում «Ֆառուս» ողբերգության երկրորդ մասի հետմահու հրատարակման պատգամի իմաստը: Նշենք, որ «Ֆառուս»-ի երկրորդ մասը լույս է տեսել 1832թ. Գյոյթենի մահից մի քանի ամիս անց: Գիտնականի առաջին կասկածներն ի հայտ են եկել դեռ ողբերգության երկրորդ մասի ընթերցման ժամանակ: Նա հայտնաբերել էր բազմաթիվ անազրամներ, որոնք սակայն տարբերվում էին անազրամի ավանդական ձեմից: Սովորական անազրամները բաղկացած են լինում երկու կամ երեք բարից, իսկ Գյոյթենն «Ֆառուս»-ում ստեղծել էր անազրամային կառույցներ: Այս առումով Ռիգիին Գյոյթենին հոչակում է անազրամային կառույցների հեղինակ, իսկ անազրամները՝ կողափորված մտքեր, ու փորձում դրանք վերծանել: Աշխատանքին կցելով տաքեր մասնագետների՝ գիտնականը բացահայտում է Ծիլենքի սպանության ամբողջ պատմությունը: Ծիլենքին թունափորել էին ակրնիտով: Ուսումնասիրության հետագա քայլերում Ռիգիին հետաքրքրել էր այդ մասին Գյոյթենի լույցունը: Ռուսական արխիվում Ռիգիին հայտնաբերում է մի փաստաթուղթ, որտեղ դրված է լինում Գյոյթենի ստորագրությունը, որը նու հաստատում է Գյոյթենի ընդունվելը իլյումինատների մի կազմակերպության շարքերը: (Ծիլենքը նունպես իլյումինատների կազմակերպության անդամ էր): Սույն հոդվածում գիտականորոն կարեւորվում է Գյոյթենի լույցունը: Գրականագիտական առումով այդ լույցունը նու ստեղծագործական միանգամայն նոր մեթոդով ծշմարտությունը մարդկությանը հաղորդելու փաստը զյութնագիտության մեջ բերում է Գյոյթեն մարդուն ուսումնասիրելու նոր մոումներ, որոնք ողբերգականության տեսանկյունով քննության նյութ կդարձնեն Գյոյթեն մարդու ամբողջ կյանքը՝ թերեւս կցելով դրան նաև գիտական բացահայտումներ, արդիական առումով՝ Ծիլենքի սպանությունը: Անհատի ողբերգության ներքին ըմբռնումը Գյոյթենի ստեղծագործական համակարգում բխում է Գյոյթենի անհատականությունից, ինչն ըստ արդի գրականագետների թույլ է տալիս Գյոյթենի ստեղծագործության ճիշտ ընկալման նախապայման դարձնել նրա ճգուտմների նու տառապանքների ուսումնասիրումը: Դա խստ արդիական է համարում գերմանացի գրող, գրականագետ Անժելիկա Ռայնմանը (ծնվ. 1955թ.) «Պարտականությունների նու հակումների միջնորդ» գրքում. «Մենք այս գրքում մոտենում ենք Գյոյթեն մարդուն ոչ միայն նրա բարի գործ անելու ճգուտմների պատճառով, այլու որովհետեւ այս մեջ մոտենում է տառապող Գյոյթենին, որն իր հիմնավորություններով, սխալներով, ոչ ճիշտ ուղիներով, այլու, նաև հուսահատություններով ստիպած է եղել իր ամբողջ կյանքում պայքարել, ...»¹: Գյոյթենի լույցունը նու կողափորման մեթոդը Ռիգիի ներադրությամբ միայն կարող էր լինել պաշտպանական միջոց: Բոլոր ականատեսները պատմում էին, թե ինքանդ Գյոյթեն ինչպես էր ճենքերը դրել աշքերին ու հենկենկացել՝ լսելով Ծիլենքի մահվան բռթը: Ապա նա փակվել է օրեր շարունակ իր սենյակում ու դուրս չեր գալիս նու ոչ մեկին չեր ընդունում: Ծիլենքի սպանության մասին Գյոյթենի լույցունը տեսնեց քանյոյ տարի: Այդ տարիների ընթացքում Գյոյթեն պահպանել է այդ լույցունը՝ որպես տառապանք, որպես խնդիր ծանրություն, դավաճանություն նու վախ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, թե գաղափարական ինչ հզոր կապ կար այս երկու գրողների միջնորդ, հստակ կարելի է ավելացնել, որ Գյոյթենն նու զոհ էր նու Ֆառուսին նորից անդրադառնալու նրա ցանկությունը թերեւս սեփական ողբերգության հաղթահարման միակ միջոցն էր: Այստեղ նու Գյոյթենի իր ստեղծագործական արտահայտում է սեփական ողբերգությունը: Սա համարվում է Գյոյթենի ստեղծագործության առանձնահատկությունը: Բազմից նա նշել է դա իր գրույցներում, նամակներում: Այսպես Տասայի մասին նա գրել է. «Նա ուկորն է իմ ուկորից նու մարմինն՝ իմ մարմնից»², «Երիտասարդ Վերթենի տառապանաները» վեպի նյութին անդրադառնալով նշել է. «Ես իմ սեփական արյունովս եմ սնել այդ ստեղծագործությունը: Կրծից փասկուշտներով լի է: Տոգուս համար՝ խորվիչ: Վախենում եմ չինի թե մեկ անգամ են վերապես նու այն ծանր երկունքը, որից ծնունդ առաջ նաև»³, «Ընտրովի ազգակցություններ» վեպի վերաբերյալ ասել է. «Զկա նու ոչ մի տող իմ այդ վեպի մեջ,

¹ Reimann A.: Zwischen Pflicht und Neigung, S. 66` Goethe-Jahrbuch, 2002, S. 276:

² Գյոյթեն Յ., Ընտրովի երկունքը վեց հատոր. Ա. Նորավելներ, էջ 46:

³ Նոյն տեղում:

որ ապրած չլինեմ ես ինքս»¹: Շիլերին զրած նամակում Գյոթեն իր ստեղծագործական մղումների մասին գրել է. «Երբեմ ինձ չի հաջողվել որեմ ողբերգական իրավիճակ մշակել առանց կենդանի պալթովիկ հետաքրքրասիրության»²: «Ֆաուստ»-ի մեջ Գյոթեն ամբողջացրել է իր բոլոր տառապանքները, որոնց միջով անցնելով մեծ հումանիստը կանգ առավ. «Ես կարող եմ իմ հետազա կյանքը դիմում որպես տփորական պարզեցի: Իսկ իիմա իսկակեն ասած, արդեն միննոյն է՝ ինչ ես անելու եմ որեմ բան կատարելու եմ արդյոք»³: Սրանում է կայանում ողբերգականի հոգնը իմաստը, ինչի մասին հայ գրականագետ Հ. Էդյանը գրում է. «Տողենը իմաստը ողբերգության հիմքն է, նրա ինֆորմացիոն կենտրոնը», բոլոր ողբերգությունների ոչ միայն ժանրային առաջ տանող ուժը, որից են ուժ է առնում մարդը՝ դիմադրելու ճակատագրական հարվածներին: Այդ իիմքը չունեցողը ողբերգական չէ, եւ նրա վրա չի կարող կատացվել որեմ կոնցեսցիաքանի որ նյութը ինքնին ողբերգական չէ»⁴: Այս առումով համաշխարհային գրականության մեջ Գյոթեն ողբերգական մարդ է: Այդ մասին գերմանացի գրող Ալֆրեդ Դյոբլինը (1878-1957) այսպես է բացատրում. «Երբ Գյոթեն մահացավ, նա գրեթե մոռացված էր երկրում: Նրա դագաղի մոտ ոչ մի ուսանող չէր հերթապահում են սաղմուներ չին կարդացվում... Այս մարդը, որը մահացավ ծեր տարիքում եւ թաղվեց այդպես շքենորեն, իր կորերից, տեսիլներից եւ վայրագություններից քրքրված ու ստրկացած էակ չէր: Ավելի շուտ նրան տրված էր կշենքը հավասարակշռության մեջ պահելու հնարավորություն, որն էլ հաճախ հանգեցնում էր նրան, որ նա կոպիտ ու սառն էր երեսում: Ոչ որ սկզբից չէր նկատում, որ նա ցալի ու վշտի ճգնաժամի մեջ է են որ նա գտնվում է ինքնահաղթահարման մարտադաշտում: Այս մասին են վկայում նրա արձակ գործերն ու պոեզիան»⁵: Մեն ինչ զարգացում կունենան զյունագիտական հետազա ուսումնասիրությունները, դա կրկին ժամանակի խնդիր է, քանի որ հանճարենությունը որքան որ ծառայում է մարդկային քաղաքակրթության զարգացմանը, նոյնքան վտանգավոր է թվում սեփական գյության համար: Ա. Ռիզիի հայտնագործության մասին տեղեկացված բոլոր կառույցներից առ այսօր որեմ առարկում չի հայտարարվել: Այս մասին վկայում է նաև գիտնականը. «Հայտնագործության մասին առաջին տեղեկությունը հրատարակել եմ «mysterious» թերթում, կապվել եմ Շիլերի եւ Գյոթեի անվան բոլոր կազմակերպությունների, քազմաքի համաշխարանների հետ, դիմել եմ նրանց հետեւյալ հարցերով. Ի՞նչ տեղեկություն ունեն Գյոթեի մասին այս առիթով, արդյո՞ք թույլ եմ տվել որեմ սխալ կամ զուցել անազրամային տողերն այստեղ գուտ պատահականություն են: Կեն տարկա ընթացքում ես ստացել եմ շատ քիչ պատասխաններ են ոչ մի առարկում»⁶:

Տեղեկություն հեղինակի մասին

Սիրվարդ Ստեփանյան – ԱրՊԿ, բանասիրական ֆակուլտետ, գերմաներեն և ֆրանսերեն լեզուների ամբիոն, թ.գ.թ.,

E-Mail: sirasuhi@rambler.ru

Հոդվածը տպագրության է նրաշխավորեն խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.թ. Է. Ա. Հայրապետյանը:

¹ Նոյն տեղում:

² Goethe an Schiller, 9.12.1797: Sten` Goethe J.W. Die Briefe der Jahre 1764-1808. Briefe, Kommentare und Register. HamburgerAusg. In 4Bd. Hamburg-Wegner.

³ Գյոթեն Յ. Ֆաուստ I Հայպետիհրատ, Եր.1963, էջ XXXI:

⁴ Էդյան Հ. Շարժում դեպի հավասարակշռություն, Համատերս, 2005, էջ 19:

⁵ Սուարելյան Ա., Գյոթենի կերպարի որոնումներ, Գյոթեն եւ Շիլեր Հայացք 21-րդ դարից, ԵՊՀ հրատարակչություն, Եր., 2011, էջ 83: Sten` Döblin A., Aufsätze zur Literatur, Walter-Verlag, 1963, էջ 316-317:

⁶ Rizi A., Der Goethe-Code und Schillers Tod. KOPP ONLINE. 19. 07. 2011.